

Vajda Mihály

Késleltetett reflexiók¹

1971. Gyuri bácsi még otthon van, bár már nagyon beteg. Megyek hozzá, ő maga nyit ajtót. Épphogy köszönünk egymásnak, máris azt mondja: „Vajda, az utóbbi időben azt gondolom, mégis maguknak van igazuk.” „Miben, Lukács elvtárs?” „Hát, hogy ez az egész egy zsákutca.” „Csakhogy végre belátja!” „Nem baj, négyszáz év múlva újrakezdjük.” „Maga talán. De én addigra már nem leszek.” A haldokló Lukács belátja, hogy ez az egész itt zsákutca. De hogy mi az ördögöt szeretne négyszáz év múlva újrakezdeni?

1919 januárjában megírja a *Taktika és etika*² című cikkét, magyarázatképpen, hogy miért lépett be a kommunista pártba. Tudomásul veszi, hogy a nagy történelmi cél, a kizsákmányolásmentes társadalom megvalósítása, az emberiség testvéri közössége csak szörnyű bűnök elkövetése árán valósítható meg. Több évtizeddel később nem gondolhatta hát, hogy amiatt jutottunk zsákutcába, mert milliókat öltek meg a Gulagon. Hiszen azért fogadta el – feltételelesen – még a gyilkosságok szükségességét is, a „Ne ölj!” parancsának megszegését is, mert a világháborúban a túlfeszített individualizmus világa is milliók legyilkolásához vezetett. Ha valaha belátta volna, hogy az igazsághoz sem kerestülhazudni (Bolszevizmus-cikk³), sem kerestülgyilkolni magunkat nem lehet; hogy '18 novemberében volt igaza, amikor megírta a Bolszevizmus-cikket,⁴ nem pedig '19 januárjában – akkor nem ragaszkodott volna élete végéig pártjához, s észrevette volna... Mit is? Nekem az a gyanúm – bizonyítékaim sajnos nincsenek –, hogy arra jutott: nem magukban a hazugságok és a gyilkosságok elfogadhatatlanok, hanem az, hogy azok mit sem változtattak a világ állapotán; hogy benne ragadtunk – minden hazugság hiába, milliók legyilkolása hiába – a „tökéletes bűnösség korszakában”; hogy nem valósult meg az emberiség testvéri közössége; hogy nem sikerült leküzdeni a túlfeszített individualizmus világát; hogy a párt nem mentett meg minket a nyugati civilizációtól. Pontosan azt gondoltam, amit mi, a tanítványai.

Mert hát a nyugati civilizáció a tökéletes bűnösség korszaka, ez volt minden gondolatának kiindulópontja. „[A] szélsőséges individualizmus, az önzés kultusza, a tradíciók lerombolása, az anyagi értékek elsődlegessé válása, az élet formáinak eltárgyasítása, a mohóság és a hatalomvágy mint meghatározó kész-

tetés, a szellemi értékek hiánya, a vallások kiüresedése, a társadalmakat átható sokféle függőségi szál, a szervezettség és a kontroll szélsőséges szintje, a tömegfolyamatok szerepének felerősödése, a zavaros vagy kifejezetten romboló eszmék és ideológiák elterjedése.” Vajon ez volna a tökéletes bűnösség korszaka? Igen, ez. Csakhogy az idézett szöveg nem egy szekuláris filozófus szövege, hanem a *kali juga* leírása.⁵ Nos, nem kell sem kommunistává, sem buddhistaává válnunk, hogy ezt az állapotot ne szeressük. De ha a kommunizmus mit sem változtatott a tökéletes bűnösség korszakán, a viszály korán, ha az általa létrehozott állapotok nem győzték le a polgári világlapot sivárságát, miért ragaszkodik hozzá egy olyan korszakos zseni, amilyen Lukács volt ifjúkorában?⁶

Két választ tartok többé-kevésbé meggyőzőnek. Az egyiket Szabados Bettina tárgyalja remek írásában: *Hűségből jeles*.⁷ Szabados Bettina elhiszi Lukácsnak – Eörsi István nyomán –, hogy hű akart lenni a pártjához, ha már egyszer elkötelezte magát mellette. „Eörsi Lukács hűségét valami/valamiféle/egyfajta vallásos szükséglettel próbálja magyarázni.” Csakhogy Lukács, 1915-ös *Naplója* tanúsága szerint, képtelen volt a vallásosságra – mondja Szabados Bettina. Hát akkor? Most elhagyom Szabados szövegét, mert ettől kezdve tulajdonképpen Eörsit elemzi. Én sem hiszem, hogy Lukácsot valamifajta vallásos szükséglet akadályozta volna meg abban, hogy „elárulja” a pártját. Szabados Bettina persze a nem létező vallásos szükséglettel a hideg racionalitást állítja szembe, amit hihetetlennek tart. Miképpen lehet a rációra építve elfogadni a kommunizmust?

De ott van egy másik, számomra meggyőzőnek tűnő válasz lehetősége. Olyan hideg racionalitás, amely mögött valami *Menschliches*, *allzu Menschliches* rejlett, tehát mégsem csupán hideg racionalitás. Nehezemre esik kimondani, pedig régóta kínozt, hogy ezt gondolom: félt. Hiszen tudta, hogy a kommunisták meg nem bocsátanak. Hogy őket csak egy módon lehet feladni, ha megszökünk előlük. Ehhez azonban túlságosan is büszke volt. Ő, aki számára a polgári világ elfogadhatatlansága gondolkodásának alfája és ómegája volt – ez a gondolat, ha egyáltalában gondolatnak nevezhetjük, jelen volt legkorábbi és legkésőbbi megnyilatkozásaiban egyaránt –, ő vesse magát a burzsoá világ korifeusainak óvó karjaiba? No, nem. Mondogatta azt is, hogy ha kiteszik

innen, ő leül a határköre, és nem mozdul.

Kétszer is érezte, hogy az életével játszik, ha nem képes valami hihető hazugsággal előállni. Nem a Lubjanka kihallgatói voltak a legveszedelmesebbek. Azokat könnyedén átrázta, azok mintha gondolták is volna, amiről beszéltek.⁸ A kirakatper veszedelme fenyegette; először 1949-ben. Ha Rajk Lászlót, aki egy pillanatra meg nem ingott, nevetséges vádakkal bíróság elé lehetett állítani, valamiképpen kényszeríteni lehetett, hogy bevallja bűneit (ha ez a párt érdeke...), és ki lehetett végezni, miért ne történhetne meg ugyanez vele, ha egy ideológiai pert tartanak szükségesnek Rákosiék; még ha olyanira vehemensen harcolt is hazatérte után a magyar értelmiség lelkeért. Önkritika.⁹ És egy egész kötetnyi rémséges írás a rémséges szocialista realizmus „alkotásairól”.¹⁰ Másodszor: levele Kádárhoz Snagovból.¹¹ Megköszönte Kádárnak, hogy megmentette a magyar szocializmust, s kérte, hogy engedjék haza. Feltétlenül meg kell írnia marxista esztétikáját. Nem szeretett volna Nagy Imre megsejtett sorsára jutni. Ismerte ő nagyon jól az elvtársait. 1967-ben aztán örült, hogy „visszazárták a pártba”. Sejtette, hogy nem kell többé félnie.

Hát ezért lehetett az öreget szeretni. Mert egyre nevetségesebbé váló párthűsége mögött nagyon is emberi motívumok rejlettek, amelyeket persze csak érezni lehetett, tudni nem.

JEGYZETEK

- ¹ Fekete Éva *Lukács György – Késleltetett életrajz* (Budapest, Kalligram – LANA, 2021) című könyvének történetét az olvasó megismerheti a kötet „Előszó helyett” című, Kőszeg Ferenc és Kardos András írását, illetve a szerkesztők (Kardos András, Mesterházi Miklós és Székely Mária) megjegyzéseit tartalmazó tömbjéből. Fekete Éva 1997-ben halt meg. Lukács-könyve 1974-ben készült el. Szolid, tudományosnak nevezhető, kiváló munka, mindenféle politikai allúziók nélkül. Akkoriban – gondolom – azért nem jelenhetett meg, mert a Magvető Könyvkiadó igazgatója, Kardos elvtárs (korábban a HM határon túli katonai hírszerzésének munkatársa), mint oly sok más, Lukács György környezetéből származó kéziratot, egyszerűen elszüllesztette. (Az én kéziratommal is ez történt, nem is lett meg soha.) Szerencse, hogy ez az értékes könyv egyáltalában megmaradt. Hogy Éva, majd Kőszeg Ferenc a rendszerváltás után miért nem adta ki azonnal, azt nem tudom.
- ² Nem állhatom meg, hogy el ne mondjam: tegnap újra akartam olvasni a cikket, legalábbis bele akartam nézni. Levet-



Lukács György 1945-ben
(fotó: fortepan/Bauer Sándor)

tem a polcra az 1971-ben, még Lukács életében általam megszerkesztett *Történelem és osztálytudat* című kötetet, amelyben nemcsak az 1923-ban ezen a címen megjelent (majd a '68-as diákmozgalmak idején híresé, szinte a hatvannyolcasok bibliájává vált) mű szerepel, hanem a korszakban született egyéb írásokat is beválogattam. Az öreg már nem volt képes tiltakozni. Keresem a „Cikkek 1918–1922” című részben a *Taktika és etika*t, nincsen ott. Vagy szégyenszemre kihagytam, vagy szégyenszemre nem vettem észre, hogy a kiadó kidobta. Nem *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* maradt ki, hanem a *Taktika és etika*, amelyben Lukács már nemcsak azt veszi tudomásul, hogy kénytelen elfogadni: az igazsághoz mégiscsak keresztül kell hazudnunk magunkat, hanem a leghatározottabban állítja, hogy szükség van gyilkos tettekre is, s a gyilkos tettek – tragikusan – erkölcsiek lehetnek, ha a gyilkos tudja, hogy gyilkolni

semmi körülmények között nem szabad.

- ³ Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In: Uő.: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, 1971, 11–17.
- ⁴ Ha „ragaszkodunk ahhoz, hogy az új világrendet új eszközökkel, az igazi demokrácia eszközeivel fogjuk megvalósítani (mert az igazi demokrácia eddig még csak mint követelés létezett, mint valóság még az úgynevezett demokratikus államokban sem), akkor megkockáztatjuk, hogy az emberiség többsége ma még nem akarja ezt az új világrendet, és nem akarván felettük akarata ellenére rendelkezni, meg kell várnunk, tanítva és hitet terjesztve megvárunk, amíg az emberiség önrendelkezéséből, önkaratából megszületik az, amit a tudatosak régen akarnak, amiről tudják, hogy az egyetlen lehetséges megoldás”.
- ⁵ Kali juga (szanszkrit, szó szerint 'Kali kora', 'A viszály kora') az utolsó korszak neve a hindu kozmológiában. Az idézet Pressing Lajos honlapjáról való.
- ⁶ És miért vannak még ma is jó néhányan, okos gondolkodók, akik nem tudván elviselni a fennálló világállapot sivárságát, embertelenségét, ismét valami – meghatározatlan – kommunizmust hirdetnek?
- ⁷ Szabados Bettina: Hűségből jeles. *Élet és Irodalom*, 2021. szeptember 17.
- ⁸ Lásd: *Vallatás a Lubjankán. Lukács György vizsgálati ügyiratai. Életrajzi dokumentumok*. Összeállította, szerkesztette, és jegyzetekkel ellátta V. T. Szereda – A. Sz. Sztikalin. Fordította Illés László. A magyar kiadást szerkesztette Sziklai László. Budapest, Argumentum – Lukács Archívum, 2002.
- ⁹ Mindig azt mondogatta, hogy őszinte csak egyetlen önkritikája volt. Az 1930-as. Pedig de jó lett volna, ha az is hazug. Megmaradt volna filozófusnak.
- ¹⁰ Lukács György: *Nagy orosz realizták*. Budapest, Szikra, 1949.; illetve Uő.: *Szocialista realizmus*. Budapest, Szikra, 1952.
- ¹¹ Lásd *Társadalmi Szemle*, 1990/4., 86.